

Національний заповідник
«Хортиця»

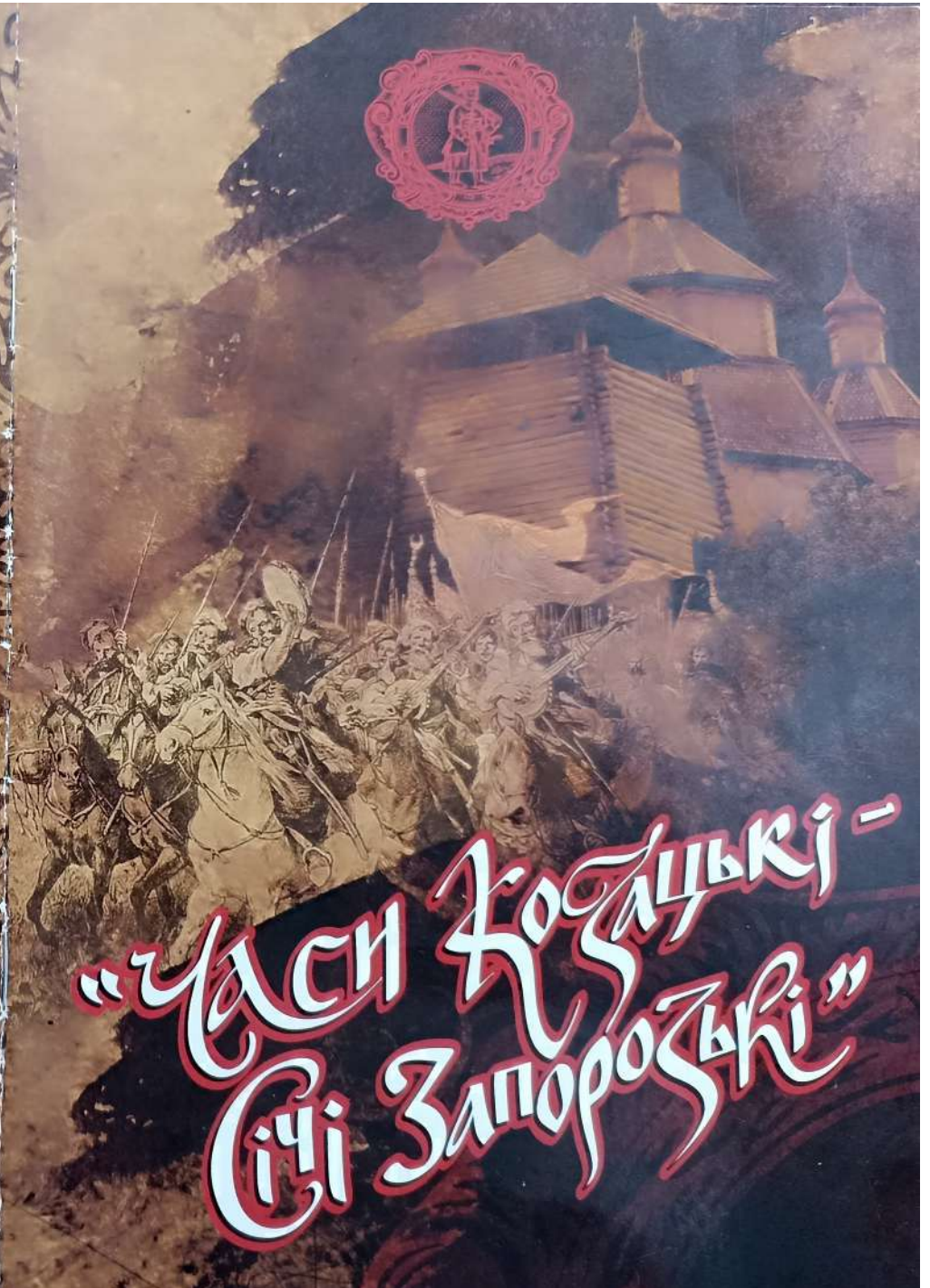

Національний заповідник «Хортиця»
м.Запоріжжя
Авторський колектив:
Василенко А.Ю., Копилова С.В.,
Лисенко Т.М., Остапенко М.А., Чергік Н.Ю.
Упорядник: Чергік Н.Ю.

В буклеті використано:
фотоматеріали Залізняка М.М., Антіпова В.І.,
Графічні реконструкції Ленченка В., Пустовалова С.Ж.,
Остапенка М.А., Іллінського В.Є., Гресика С.В.,
репродукції картин Васильківського С.І.,
ескізні проекти Гресика С.В.,
предмети фондів колекцій
Національного заповідника «Хортиця»,
експозиційні матеріали музею історії
запорозького козацтва на о.Хортиці
Дизайн: Атанової Н.
Наклад 5000 примірників
2009 рік

тел: 80677801031

Комплекс "Запорозька Січ" на о. Хортиця

Плавні о. Хортиця

Історія запорозького козацтва сягає корінням у сиву давнину, коли за порогами Дніпра для захисту рідної землі почали гуртуватися у ватаги шукачів свободи.

Зародившись у XVI ст. Запорозька Січ як військовий та політичний центр українського козацтва, згодом перетворилася у столітню козацьку республіку.

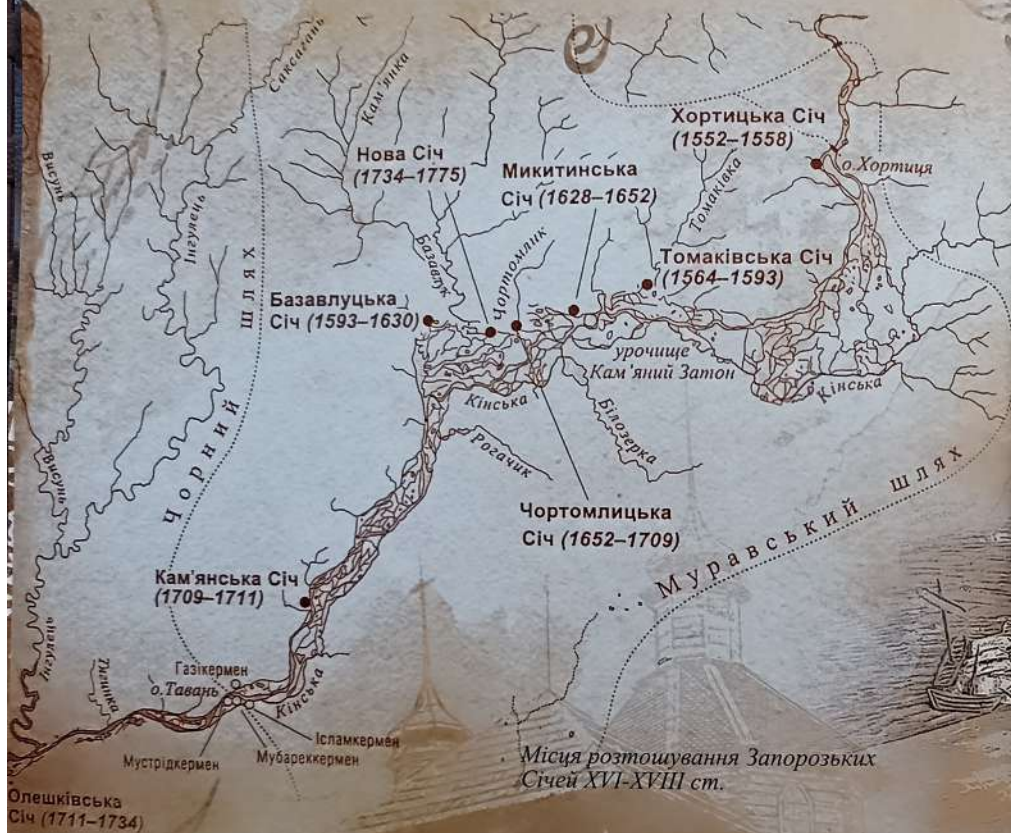
Слово «козак» тюркського походження і означає – «вільна озброєна людина». З часом це слово стало вживатися стосовно людей вільних від кріпацтва, котрі не тільки обробляли землю, займаючись господарськими справами, а й за покликом серця стали її охоронцями і боронителями від загарбників.

«Запорозькими» називали тих козаків, які перебували за порогами Дніпра. Пороги – це пасма скель, що перетинали течію річки від правого до лівого берега. Між сучасними містами Дніпропетровськ та Запоріжжя існувало дев'ять порогів. Улітку та восени, при низькій воді, вони були зовсім непрохідні, а навесні, коли Дніпро розливався, їх можна було подолати. Нижче порогів Дніпро розливався на декілька великих та малих річок, утворюючи численні островці. То була територія плавнів. Козаки дуже любили цю місцину і назвали її Великим Лугом, адже він давав їм все, що потрібно було для життя: надійний захисток від ворогів та харч, бо кішив рибою, дичиною, безліччю птахів. Тож, не випадково, запорожці говорили: «Січ – Мати, а Великий луг – Батько!». Тепер Великого Лугу практично не існує – його залито водами Каховського водосховища. Пороги опинилися під водою внаслідок будівництва Дніпрогесу.

Дніпровські пороги

Кордони території запорозьких козаків або Вольностей Війська Запорозького Низового, в різні часи змінювались. В загальних рисах це були частини території сучасних Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Миколаївської та Херсонської областей. Столицею Вольностей Запорозьких була Запорозька Січ.

Місця розтошування Запорозьких Січей XVI-XVIII ст.

На думку більшості істориків, протягом козацької доби, XVI-XVIII ст., існувало вісім Запорозьких Січей, які послідовно змінювали одна одну. Так, першою Запорозькою Січчю вважають фортецю, збудовану князем Дмитром Вишневецьким на острові, який нині називається Байда і розташований біля західного узбережжя острова Хортиця. Це так звана Хортицька Січ, яка відіграла роль військового форпосту у 1553-1557 роках. Другою називають Томаківську Січ (1560-1593 рр.), яка розташовувалась на острові Томаківка поблизу теперішнього міста Марганця Дніпропетровської області. У 1593-1638 роках існувала Базавлуцька Січ, заснована на острові Базавлук, що нижче сучасної Томаківки Дніпропетровської області. Наступна, Микитинська Січ (1638-1652 рр.), була збудована на Микитиному Розі - в районі сучасного міста Нікополя Дніпропетровської області.

У 1652 році поблизу теперішнього села Капулівка Дніпропетровської області, на Чортomlaцькому Мисі, була заснована Чортomlaцька Січ, яка проіснувала до 1709 року. Після її руйнації запорожці переселилися на територію сучасної Херсонської області. Там, поблизу нинішнього села Республіканець, двічі у 1709-1711, 1728-1734 рр. засновували Кам'янську Січ. Назву Січі дала річка Кам'янка, що й досі тут протікає. На південь від Кам'янської Січі, в Олешках (назва місцевості походить від слова «ольха», яким позначали болотяну місцевість), на території сучасного міста Цюрупінськ Херсонської області, протягом 1711-1734 років запорожці мали ще одну Січ - Олешківську. 1734 року запорожці повернулись у Великолузькі плавні, і на річці Підпільній заснували Нову Січ в районі сучасного села Покровське Дніпропетровської області. Це була остання Запорозька Січ. Проіснувала вона до 1775 року.

Фортеця Дмитра Вишневецького - перша Запорозька Січ (реконструкція)

Січі розбудовувались на місцях, укріплених самою природою (острів, мис), але зводили їх дотримуючись правил фортифікації: оточували глибоким ровом, високим (від 5 до 10 метрів) валом з частоколом із загострених паль. Звідси, до річч, і назва «січ», від слова «сікти» - рубати дерева і робити «засіки», дерев'яні укріплення. Опорними пунктами таких укріплень були багатоярусні вежі з бійницями для гармат. Зовні, на підступах до Січей, запорожці влаштували замасковані «вовчі ями» і загострені дерев'яні рогатки.

Звичайно, Січі різнилися розмірами, плануванням, системою і конструкцією укріплень та будівель. На це впливали як час, так і територія заснування Січі. Однак, при всіх зовнішніх відмінностях, зберігалася певна структура цих фортець. Так, Запорозькі Січі традиційно поділялись на дві частини, головною з яких був «Кіш». В перекладі з тюркських мов це слово могло означати як велику отару овець, що складалася із багатьох менших отар і управлялась кількома чабанами, серед яких обирався «отаман», так і резиденцію або місце перебування головнокомандуючого. Запорозит називали «Кошем» фортецю для проживання своїх військових загонів, усе Запорозьке товариство, а також свій уряд чи адміністрацію.

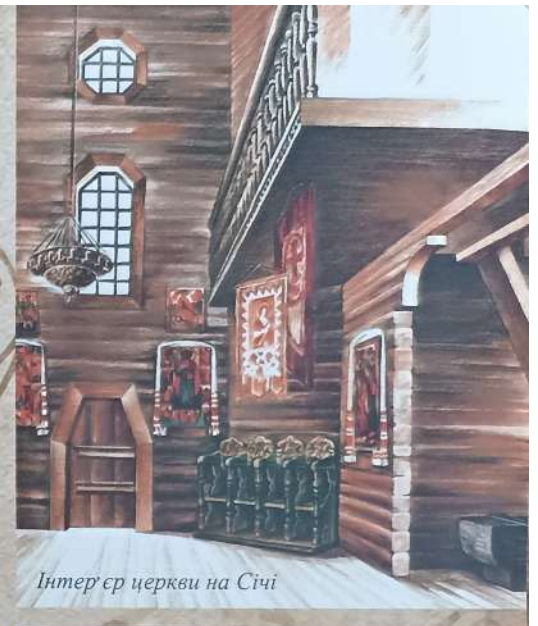
Чорталіська Січ (реконструкція)

Другою частиною Запорозької Січі був «Гасан-Баша». Цим татарським словом запорожці називали передмістя – окремо укріплену територію, що прилягала до Коша, на якій відбувалась торгівля як місцевими, так і завезеними товарами, розташовувались ремісничі майстерні гончарів та ковалів, «грешья хата» – тогочасний готель та шинки.

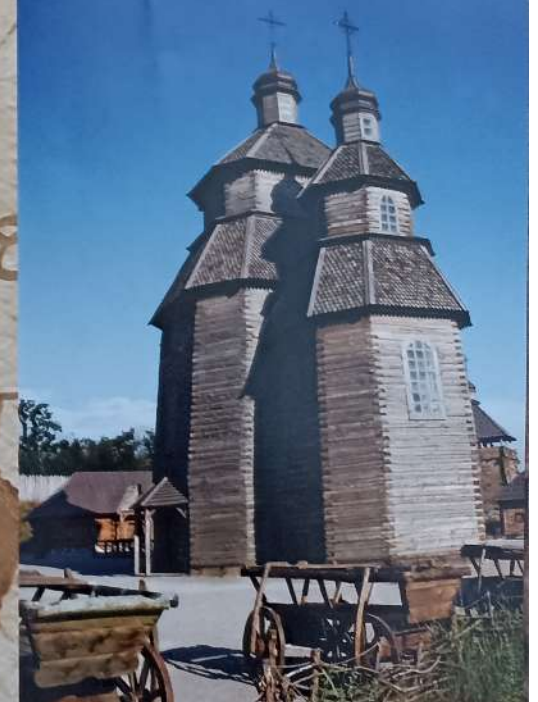
В центрі Коша знаходився майдан із церквою, що завжди зводилась на честь Покрови Богородиці, яку запорожці вважали своєю покровителькою і захищали в боротьбі за православну віру. Січова церква вирізнялась багатоманітністю, різьбленим іконостасом з чудовими іконами, церковним начинням та богослужбовими книгами, оздобленими сріблом і коштовним камінням. Вздовж бокових стін стояли пишні різьблені бокуни – сидіння для козацької старшини. Шанобливе ставлення до Богородиці спонукало

козаків приходити до церкви шодня після сніданку і ввечері. Пишно та урочисто відзначалося свято Покрови 14 жовтня. Особливістю церковних обрядів на Січі було використання зброї. Наприклад, до церкви йшли у повному озброєнні, іноді везли із собою навіть гармати; вдячні молебни, занурення хреста у воду на Водохреща супроводжували стріляниною; під час читання Євангелія виймали із піх до половини шаблі, на знак готовності боронити віру; на відспівування померлого вводили до церкви осідланого бойового коня, до домовини клали пістолі, шаблю, спис.

Інтер'єр церкви на Січі

Покровська церква в історико-культурному комплексі "Запорозька Січ" на Хортиці

По колу січового майдану розташовувались курені – великі просторі будинки для проживання 100-120 козаків. Слово «курінь» у запорожців означало як хату так і військовий підрозділ. Курені на перших Січах були звичайними хатами-мазанками, а на Новій Січі – це вже зрубні споруди, зведені з колод. Курінь складалася із двох частин: сіней, в яких знаходилась кабиця – вариєта піч, та житлової частини, значно більшої за сіни, яка опалювалась кахляними трубами (лечами). Між трубами розташовувався «піл» – довге ліжко, яке тягнулося вздовж усієї стіни. Навпроти полу розташовувалося «сирно» – стіл, за яким, сидячи на лавах, приймало їжу усе курінне товариство. Освітлювалось приміщення свічками та каганцями з олією. Прикрашав курінь різьблений сволок – головна балка, яка з'єднувала протилежні стіни будівлі, основна опора стелі. Сволок, разом із покуттям (кутком де розташовувались ікони, лампадки, рушники-божники), виконував роль оберегу, своєрідного захисника оселі від зла, нечистого духу, хвороб та невдач.

Интер'єр січового куреня (реконструкція)

Реконструкція куреня Кам'яньської Січі

Кабиця в запорозькому курені

В куренях зазвичай гуртувались земляки, тому більшість куренів носили назву: Полтавський, Канівський, Корсунський ... На чолі куреня стояв курінний отаман, якого обирало саме товариство. Вступ до запорозького війська був простий. Після запитання «У Бога віруєш?», ствердної відповіді на нього та прохання перехреститися, ставилось уже жартівливе «Горілку п'єш?», після чого новачок зараховувався до куреня. Тут він змінював своє прізвище на прізвище, яке влучно відображало як справжню характеристику людини – Рябий, Кривий, Письменний; так і її протилежність: Малютою, Малюком називали велетня, а Махиною – людину невеличкого зросту.

Кожен отримував у курені свій кут і харч. Традиційними стравами були: тетеря – зварене пшоно, або житнє борошно на квасі, варена або печена риба, мед, пиво, брага, галушки, куліш з салом або олією, рідко їли баранину або дичину. Готував усе це курінний кухар на кабиці.

Побутові речі доби козацтва за матеріалами археологічних досліджень

Між козаками існувало побратимство. Кожен із них був готовий віддати життя за свого товариша.

Запорожці про себе казали: «У нас, що лоза, то козак, а де байрак, то там по сто, по двісті козак!» Чисельність козаків на Січі змінювалась в залежності від пори року, ходу воєнних дій, епідемій. Постійно на Січі проживало близько чотирьох тисяч козаків. Це були нежонаті чоловіки, які присвятили себе лише військовій справі. Основна ж маса запорожців перебувала за межами Січі на зимівниках – хуторах, де вела господарство, будучи завжди готовою приєднатися до січовиків у військовому поході. В такі часи Січ перетворювалась на справжній мурашник.

Плюдно було на Січі і під час січових рад – загальних козацьких зборів, на яких запорозька громада вирішувала найважливіші питання. Наприклад, на раді щороку проходили вибори кошового отамана. Він керував усіма запорожцями і старшиною, своєсідним урядом Запорозької Січі, до складу якого входили суддя, писар, осавул та обозний. Символом влади кошового отамана була булава. Аби він не прагнув стати вищим за товариство, не почав зневажати простих козаків, під час ради поважні січові діди обмазували новообраному кошовому голову багною, а той вклонявся козакам на чотири сторони і дякував за довіру. Проте, починаючи із другої половини XVIII ст. помічається прагнення кошової старшини до збагачення. Так, на Січі будують окремий будинок для кошового отамана, більш ошатний ніж козацький курінь. Будинок поділявся сіними на світлицю і опочивальню, в яких можна було побачити різьблене ліжко, стіл і стільці, шкіряні крісла, розписні скрині, кахляні груби, кришталевий і срібний посуд, литаври, розвішану на стінах зброю, а також неодмінний атрибут, символ влади кошового отамана – булаву.

Діорама "Козацька рада на Січі" в Музеї історії запорозького козацтва на Хортиці

Реконструкція інтер'єру будинку кошового отамана

Вразки озброєння доби козацтва

Поруч із будинком кошового отамана знаходилась тридільна будівля військової канцелярії, яка складалася з кімнати писаря, сіней та власне канцелярії. Це був своєрідний тогочасний офіс, в якому велося офіційне і приватне листування січової старшини. Пляшки з чорнилами, пташині пера для письма, стопи аркушів паперу – основні атрибути канцелярської справи на Січі. А також: робочий стіл, скрині та полиці для документів. Очоловав цю установу військовий писар, посадовою ознакою якого був каламар (чорнильниця) в срібній оправі. У XVIII ст. йому підпорядковувався цілий штат служителів: канцеляристи, підписарі, копісти, перекладачі, товмачі. В період існування останньої Запорозької Січі документообіг складав близько чоритьох тисяч документів на рік. Тож, Січ неодмінно потребувала освічених людей.

Військовий писар

Реконструкція інтер'єру січової школи

Реконструкція інтер'єру військової канцелярії

Реконструкція інтер'єру пушкарні

З цією метою на території Вольностей Запорозьких влаштовувались школи. Була школа і на Січі. Представляла вона собою будинок розділений сіньми на дві частини: класну кімнату для занять та кімнату вчителя. Навчались в січовій школі хлопчики-підлітки, яких чи-то батьки приводили на Січ, чи-то сирітство змушувало йти на Запорожжя. Під керівництвом ієромонаха учні вчили Закон Божий, церковні співи, освоювали читання та письмо, а також гру на музичних інструментах. Досвідчені козаки вчили хлопців військовому мистецтву: влучно стріляти, їздити на коні, веслувати, фехтувати шаблею і ятаганом. Порядок в січовій школі був дуже схожим на устрій січового товариства: хлопці обирали серед себе шкільного отамана.

Обов'язковою спорудою на Січі була пушкарня. Її велике приміщення з глибоким підвалом слугувало не тільки для зберігання гармат та необхідних для обслуговування артилерій інструментів, а й для тимчасового утримання запорожців, яких звинувачували у порушенні січового закону: крадіжці, пияцтві під час військового походу, або вбивстві товарища.

Пушкар

В цілому ж, свій побут запорожці організовували, виходячи із умов військового життя. Навіть у мирний час козакі продовжували бойове навчання: билися на шаблях, стріляли із вогнепальної зброї, гарцювали на конях, лагодили зброю і човни. За рахунок такої добре налагодженої підготовки досягалась висока військова майстерність запорозького війська, яка прославила його на весь світ. Невипадково запорожці деякий час, вважалися найкращою піхотою в Європі.

Піклуючись про відтворення історичної пам'яті та повернення до багатовікових традицій запорозького козацтва на території Національного заповідника «Хортиця» було створено історико-культурний комплекс «Запорозька Січ». Дана «Січ» не є копією жодної з вісьмох Запорозьких Січей. Це узагальнений образ козацької столиці, в якому представлено головні будівлі, притаманні Запорозьким Січам: церква, курені, будинок кошового отамана, канцелярія, військові скарбнички, школа, пушкарня. На передмісті: кузня, гончарня, шинок та «грецька хата» для заїзджих гостей. Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» на острові Хортиця покликаний дати сучасникам цілісне уявлення про таке унікальне явище, яким було в історії України запорозьке козацтво.

SUMMARY

The Zaporozhyan Cossackdom is a unique phenomenon in the Ukrainian history. Having appeared in the 15th century, it predetermined our country's fate. The word "cossack" is of the Turkic origin, it was used relative to any "free armed man". Not without reason Ukraine was marked exactly as "Terra Cosacorum" – the Cossacks' land – on the ancient West European maps. In the middle of the 16th century a fort was founded by the Zaporozhyans not far from the Khortytsya Island. It was the fort which gave rise to the Cossack capitals – Siches. At different times Siches were situated in different places. At present it is the territory of the Zaporizhyan, Dnepropetrovska and Khersonska regions. Siches were the fortresses, the fortifications of which included the ditches, the earth ramparts and the pointed logs. There was always the church of the Protection of Holy Virgin in the centre of Zaporozhyan Sich. The Ukrainians and the people of other nationalities who appeared on Sich joined in the military units – kurins which were formed on the principle of joining the countryman. For centuries the Zaporozhyan Sich and the Cossack Host had been a strong military force against the Turkish and Tatar expansion of the Ukrainian lands. In the historic memory of our nation the island of Khortytsya arises as "the cradle of the Zaporozhyan Cossackdom". Bearing in mind the steppe knight's fame, the Historical and Cultural Complex "Zaporozhyan Sich" – the generalized image of the Cossack capitals of the 16th-18th centuries – was built in the National preserve "Khortytsya".

Панорама історико-культурного комплексу "Запорозька Січ"

